

նանք հանել տրամաբանութեամբ: Ասոնցմէ ու մանք իր ազատ կամքով տնօրինած է (Մարդեղութիւն, և անոր արդիւնք բոլոր Ս. Խորհուրդները), ոմանք ալ իր էութենէն կը բղխին և ամէն մարդ-անհատի մօտին և սրտին մէջ անեղծանելի կեք-պով տոգորուած են: Ուրեմն ի՞նչպէս կարելի է որ ասոնք փոփոխութիւն կրեն. գիտութիւնը, աստուածաբանական և իմաստասիրական գի-տութիւնը՝ կը ծառայէ միայն լուսաբանելու այդ հաւատալիքները և ցոյց տալու թէ չեն կարող հակասել մարդկային բանին, ուրիշ ոչինչ: — Մարդ եթէ կարենար փոփոխել զանոնք և իր գիտութեամբ նոր հաւատալիքներ ստեղծել, կամ գիտութեան հետ կ'օրոնք ալ յառաջացնել, «արդիացնել», այն օրէն ինքն իր Աստուածը պիտի թլուար:

Իբր վերջաբան՝ լաւ է յիշեցնել «Գօգն» յի՛ իրեն իսկ համայնքին ուղղած խօսքերը. «Ֆեմը, «գրասեղանը, օրաքերթը — ինչպէս անհատի մը՝ «նոյալէս ալ ազգի մը բարձրացմանը կամ ան, «կուսման պատճառ կ'ըլլա... որոնք միայն բա-«րին, գեղեցկին, ճշմարտին ու վսեմին ցոլա-

«րաններն ու արձագանգները պարտին ըլլալ՝ «ու ոչ թէ չարին, սգեղին, կեղծքին ու սու-«տին նեխած թոյներն ու եղեռնական դարձնոց-«ները...:

«Քրտրդիւի, դասախօսելի, հրապարակա-«գրելի խառն՝ վայրկեան մը կանգ առնել ու «խորհիլ թէ ինչ է քարոզածդ, խօսածդ ու «գրածդ և որո՞նց ուղղուած...: Զգո՛յճ, զգո՛յճ-«ձեր կայնած տեղը ս՛ուրբ է...:

«Սոսկ անհատի մը հետ չէ որ զործ ունիք, — «եկեղեցականներ, ուսուցիչներ, հրապարա-«կագիրներ — այլ համայնքի մը հետ. սոսկ ներ-«կային համար չէ՛ այլ ապագային... Գրչէդ «սպրդած մէկ խօսք, մէկ բառ... արձակուած «նետ մըն է՝ որ ալ ետ չի դառնար: Մէկ կա-«թիլ քոյն, սոսկ մէկ կաթիլ՝ կամ վայրկեանա-«պէս կը մեռնի և կամ, աւելի ցաւալին է — «մինչև կեանքիդ վերջը մարմնոյդ օրէն մէկ «մասը կ'անդամալուծէ...»:

(Դասիկն էջ 29 — 30)

Հ. Գ. ՈՍԿԱՆՔ

ՄԱՀ ԼՈՐՏ ՊՐԱՅՍԻ

ԱՆՏԻՊ ԴԱՄԱԿ ՄԸ

Չէր կարելի առանց խոր կսկիծի և յուզման կարդալ հեռագիրը, որ կը գուժէր մեծանուն Հայասէր գերկոմս ձէյմս Պրայսի դառնաղէտ մահը: Այս հոյակապ դէմքով մեր ազգը կոր-սընցուց Հայ դատին քն անխնայ և անբժկեցի փաստաբանն ու արեւելահայ: Օտար ծնաւ ան, բայց ապրեցաւ ու գործեց աներկիւղ և աննկուն Հայ թշուարին ի նպաստ: Իր եգական ու գոր-ծուն համակրութիւնը այնքան հուժկու էր՝ որ զինքը տարաւ հանեց մինչև Արարատի նուիրա-կան գագաթը, հոն Հայութեան գեղատեսիլ հը-մալքներով բարենալու և պայքարելու գրչով ու ձայնով՝ ազգամշակարար ազգի մը ազատագրումին՝ մինչև իր վերջին շունչը:

Եւ կարգանք այս մասին Բիւզանդ Քէշեա-նի յօդուածին մէջ սա հետաքրքրական տողերը. «Միտաւարժ գուգադիպուրեան մը, նույն օրն իսկ ուր հնեսագիր իր մահուան գոյժը կը քնիւր մեզ, կը հասնէին Լոնտոնի քիւրքերի, նկարագրող ամուսնյա 18 ին Լոնտոնի Քիկնի չժօրձ սրահին

մէջ, ի նպաստ հայկական դատին տեղի ու-նեցած գումարում մը, ուր կարդացուած է նոյն ինքն Լօրտ Պրայսի 'Համակը, որով կը յայտարարէ, թէ ժամանակն հասած է որ ան-գլիացի ժողովուրդը գործնականապէս ցոյց տայ իր կարեկցութիւնը Հայոց և աս հասարակ Արեւելքի Քրիստոնէից կրած տառապանքնե-րուն համար: «Անոնք սպաննուեցան և դեռ կ'սպաննուին այն պատճառաւ միայն որ քրիս-տոնեայ էին»: Լորտ Պրայսի այս համակը նշաւ իր կտակը այն մեծ ազգին ուղղուած, որուն այնքան երկար տարիներ ծառայած էր իր նկարագրին սգեղեցիկեան հաւատար իւնա-ցական բարձր արժանիքով մը »:

Հասկանալով ինչ գուրկ պիտի չըլլայ դնել ստորև թարգմանութիւնը ձէյմս Պրայսի մէկ գրոյն, զոր ինք ուղղակի գրկած էր տարիներ առաջ Ատանայի որբերուն նուիրուած 1909ի Գիղդեմիին համար, և զոր գծաբառ արկած մը ցարդ անտիպ թողած էր:

ԽՄԲ.

Պատուարժան Մխիթարեան Հայրեր

Հանդըով կ'իմանամ թէ միջոցներ ձեռք կ'առնէք Եւրոպայի տեղեկացնելու համար ողբալի վիճակը այրիններուն և որբերուն, որոնք անցեալ զարնան սոսկալի դէպքերուն հետեանցով, ներկայիս՝ անտէր անտէրունչ լքուած են Կիլիկիոյ և հիւսիսային Սուրիոյ մէջ. ու ձեր փափաքին համաձայն, լիայօժար կը դրկեմ ձեզ այս քանի մը տողերս:

Մարդկային ոչ մէկ համախմբութիւն այնքան աշխատե՛ր է հետախուզել ու ծախթացնել Հայոց Ազգին Պատմութիւնը, որքան ըրած է Վենետիկի Մխիթարեան Տունը իր յարատե Զանգերով և հատու թեմքս: Այսու հանդերձ, նոյն իսկ ներկայիս, Եւրոպա լիովին տեղեակ չ'է թէ՛ որքան հետաքրքրական ու որքան այլազան կերպերով երևելի են Հայաստանի Տարեգիրները, և թէ՛ որքան ամենափայլուն հանճարի մարդիկ արտադրե՛ր է ան: Հայ ժողովուրդը, ի րաց առեալ Ձիւացիներն ու Ճարոնացիները, աշխարհիս ո՛ր և է կողմ զանուող ժողովուրդներուն մէջ հնազոյնն է որ տակաւին կը զրաւէ իր ծագումին բնաշխարհը: Հին Երբայեցի մարգարէից և Ասորեստանեայց թագաւորներուն օրով՝ Հայաստան արդէն իսկ գոյութիւն ունէր, և իր անունը մենք կը կարդանք հին կտակարանի մէջ: Երկու երեք դար վերջ՝ Հերոդոտոս կը յիշատակէ Հայերը: Իսկ աւելի ուշ, Պոմպէոս զօրավարին օրով, Տիգրան – զոր Հռովմայեցիք կը կոչէին Տիգրանէս – հաստատե՛ր էր Հայկական զօրաւոր թագաւորութիւն մը, որ իրեն հպատակեցուց բոլոր շրջակայ երկիրները. և այդ ժամանակէն ի վեր, Հայաստան կարևոր դեր մը կը խաղայ իր ընդհանրապէս դաշնակից Հռովմի՝ ընդդէմ Պարսից թագաւորներուն: Երբորդ դարուն վերջերը, Հայաստան՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի քարոզութեամբ՝ ընդունեցաւ քրիստոնեայ հաւատքը և եղաւ առաջին աշխարհը ուր Քրիստոնէութիւնը ձանչցուած էր իբր

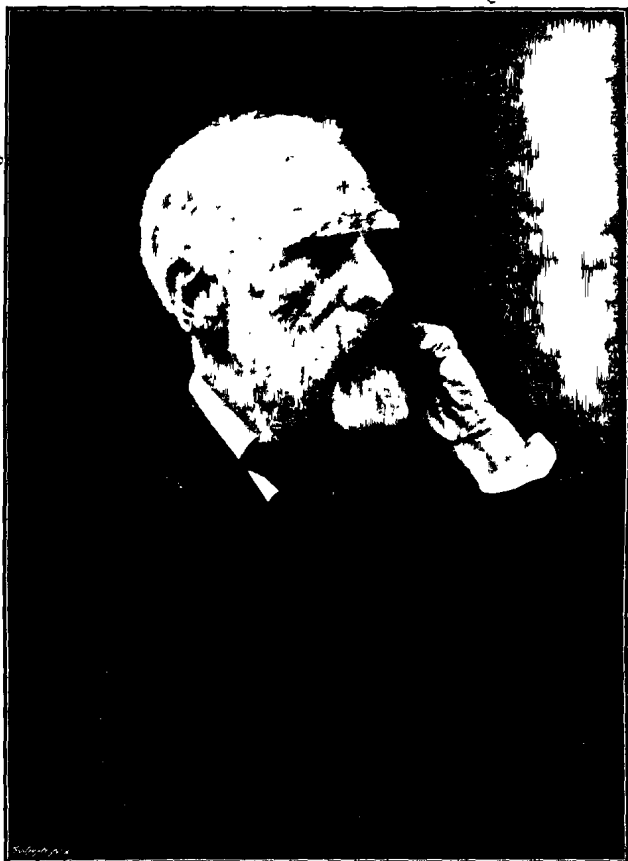
ազգային կրօն: Այնուհետև Հայերը Քրիստոնէութեան պատուար կանգնեցան ընդդէմ կրակապաշտ Պարսից, ու երբ Մահմետականներէն նուաճուեցան, պատուար կանգնեցան նաև ընդդէմ Դամասկոսի և Պաղատի խալիֆայից հպատակներուն: Կոստանդնուպոլսոյ Արևելեան Հռովմէական կայսրութեան ամենէն քաջակորով զինուորներէն ու ճարտարամիտ վարիչներէն շատեր Հայ էին ծագումով, և ա՛մենէն համբաւաւոր կայսրներէն ոմանք մի և նոյն կորովի ցեղին կը պատկանէին:

Ոչ նուազ հետաքրքրական է Հայ ազգին վերջին դարերու տխուր ու աղետալի պատմութիւնն ալ, թէ և այս շրջանին մէջ, ինչպէս առաջ, չտեսնուին արութեան և կրօնական հաստատամտութեան վեհ ու բազմաթիւ օրհնակներ:

Այն օրէն ի վեր – երեսուն տարիներ առաջ – երբ ճանապարհորդեցի Հիւսիսային Հայաստանի մէջ, ելայ Մասիս լեռը ու այցելեցի Էջմիածնի պատկառելի սրբավայրը. ես միշտ ջերմ փափաքող մը եղած եմ որ բանիբուն զրազեւ մը անգլիերէն կամ ֆրանսերէն լեզուով գրէր Հայաստանի պատմութիւնը մինչև մեր օրերը, սկսելով այն հնազոյն ժամանակներէն, երբ բնականաւորաբար քանդակուած էին վանայ բերդին պարսպաներուն վրայ. և ասի պիտի ըլլար հոյակապ գործ մը: Ու ներկայիս կ'ապրին ոչ սակաւ Հայ զրագէտներ որ կարող են արտադրել սոյնօրինակ աշխատութիւն մը: Երբ այդ գործին ձեռնարկուի, յուսանք որ վերջին զուխին մէջ արձանագրուի թէ՛ Հայ ժողովուրդին վրայ պայծառագոյն օրուան մը ծագումը մօտ է, և թէ՛ Հայոց կորուսն ու տաղանդը, որոնք երկար դարերու ընթացքին մէջ երևան եկան այնքան բազմազան եղանակներով, հուսկ այժմ, Աստուածային օրհնութեամբ, պիտի ունենան պատեհութիւնը վերանորոգող խաղաղութեան միջոցին, իրենց ջանքերով բարգաւաճել իրենց բնագաւառները:

Այս է ահա եռանդուն բաղձանքը ա-

նոնց, որոնք ճանչցած են Հայ Եկեղեցւոյն Իցիւ թէ Ամենակարողն Աստուած Ա-
 րարիստոնէութեան մատուցած մեծ ծառայու- րեւելքի վրայ ծագէր հաշտութեան և խա-

James Bryce

Թիւնները, ինչպէս նաև Հայ ցեղին ցոյց զաղութեան նոր թուական մը:
 տուած բազմապիսի կարողութիւնները:

Թարգմ. * * *